

ARBEJDSPAPIRER TIL HISTORISK METODE

1. hefte

2. gennemsete udgave 1977
Let revideret skanning til hjemmesiden 2011

Karsten Thorborg

FORORD

Baggrunden for udarbejdelsen af disse arbejdspapirer er, at Johny Leisner, Hans Vammen og jeg i efteråret 1973 fik til opgave at tilrettelægge og gennemføre to parallelle kurser i historisk metode fra februar 1974. Da det var første gang, og da vi skulle samarbejde om det, var en nøje planlægning nødvendig. Det gjaldt om på forhånd at kende de enkelte ugers delmål i kurset, hvis opgave skulle være at stimulere studenterne til at udvikle en differentieret forståelse af problemerne i forbindelse med formulering og løsning af historiske spørgsmål.

Vi besluttede at fordele arbejdet således, at Leisner og Vammen holdt praktiske øvelser over udvalgte problemer med hver sit hold i den tildelte dobbelttime, mens jeg skulle tematisere de erfaringer, de søgte at bibringe studenterne, i tilknyttede enkelttimer. I begyndelsen gjorde jeg dette i forelæsningsform, men efterhånden fandt vi frem til en mere tilfredsstillende fremgangsmåde, idet jeg forud for hver time uddelte nogle arbejdspapirer, som studenterne kunne læse hjemme, og som vi siden diskuterede i timerne. Da vi i februar 1975 lagde ud med to nye hold, kunne denne fremgangsmåde for alvor sættes i system, og så vidt vi kan bedømme, fungerer den udmærket.

Det er disse arbejdspapirer, hvis første del hermed fremlægges i en noget omarbejdet form. Anden del vil - såfremt der viser sig at være interesse for det - fremkomme til februar 1976, når også dette afsnit har gennemgået en revision i forbindelse med den fortsatte undervisning i efterårssemestret.

Det er ikke uden betænkelighed, at jeg lader disse foreløbige arbejdspapirer, som kun var tænkt som en støtte for undervisningen, udgå som en selvstændig publikation til brug for andre. Mange problemer i forbindelse med manuskriptet blev således kun behandlet mundtligt i timerne. Men heldigvis er denne mangel blevet afbødet noget med Bernard Eric Jensens artikel "Et Bidrag til Revisionen Metodelærens Grundlag" som kommer i Historisk Tidsskrift 1976. Her er nogle af de filosofiske forudsætninger for kurset behandlet. En anden betænkelighed skyldes, at en grundig gennemtænkning og en yderligere pædagogisk efterprøvning kunne være tiltrængt. Men tiden og lejligheden tillader det ikke, og da mange lærere efter studienævnets vedtagelse af den nye studieplan for metodekurset allerede til september vil komme i samme situation, som den vi stod i, da vi begyndte undervisningen, kan det måske alligevel være af værdi, at disse papirer fremlægges. Måske kan dette også stimulere til en bredere debat om metodeundervisningens mål, indhold og form samt om dens placering i studiet.

Udarbejdelsen af manuskriptet er sket under stadige og meget stimulerende drøftelser indbyrdes, på holdet og med vore nærmeste fagfæller. Ganske særligt har Bernard Eric Jensen været til uvurderlig hjælp ved kursets tilrettelæggelse og senere virkeliggørelse, både hvad inspirationer og

kritisk overvejelse angår. Det var således oprindeligt hans ide at strukturere kurset omkring de fire centrale problemkredse: kildekritik, forståelses-, spørge-, og begrundelsesproblemerne og det er ham, der har introduceret den canadiske filosof, Bernard J. F. Lonergan, hvis forståelse af den menneskelige erkendelses struktur ligger til grund for disse papirer. Uden Bernard Eric Jensens aktive medvirken ville de - om de overhovedet var fremkommet - have fået et væsentligt andet indhold, end tilfældet er blevet.

INDHOLDSFORTEGNELSE FOR I. HEFTE

FORORD

INDLEDNING

KILDEKRITIKKEN

- a. Erslevs opfattelse af historikerens funktion og kildekritikkens opgave i forskningsprocessen
- b. Kildebegreb og videnskabssyn
- c. Distinktionen mellem levnings- og beretningsudnyttelse
- d. Kildeidentifikationen
- e. Levningsudnyttelse
- f. Beretningsudnyttelse
- g. Kombinationer af levnings- og beretningsudnyttelse
- h. Handlingsudnyttelse

INDLEDNING

Med den studieplan for metodekurset, som studienævnet i juni 1975 har vedtaget, skal kursets varighed udstrækkes fra to til fire semestre. Om dette nye formål hedder det i Bilag til referatet af nævnets møde d. 24/6 (nr. 15):

”Formålet med den propædeutiske (=forberedende) metodeundervisning er at give de studerende en praktisk indføring og teoretisk indsigt i Centrale problemkomplekser i forbindelse med historisk forskning samt en elementær forståelse af denne forsknings historiske og videnskabsfilosofiske forudsætninger. Formålet skal søges realiseret gennem en behandling af væsentlige problemer inden for kildekritik, historisk metode og teori, og i forbindelse hermed skal disse discipliner placeres i en historiografisk og videnskabsfilosofisk problemsammenhæng.”

Ved udgivelsen af de efterfølgende arbejdsrapporter, som i det væsentlige er udarbejdet før denne udvidelse af metodekurset, er det vigtigt at overveje, i hvilken udstrækning de måtte opfylde kravene til det nye kursus. For at kunne tage stilling til dette spørgsmål er det imidlertid nødvendigt også at inddrage den strukturbeskrivelse, som studienævnet har meddelt samme sted:

”1. år:

Kurset holdes på et elementært niveau, dets indhold skal være alment, og i denne undervisning skal elementære kilde- og problemkomplekser fra forskellige tidsafsnit behandles.

2. år:

Metodeundervisningen koordineres med områdeundervisningen --. De metodiske problemer, der blev behandlet under 1. års undervisningen, illustreres og uddybes med kilde- og problemkomplekser af relevans for et område --. Desuden behandles mere komplekse metode- og teoriproblemer f. eks. fra de øvrige samfundsvidenskaber eller i forbindelse med forskningsdiskussioner.”

Det er altså tanken, at målformuleringens krav skal opfyldes gennem et tofaset undervisningsforløb, hvor det første års undervisning skal være elementær og almen, baseret på eksempler fra forskellige tidsafsnit, og hvor det andet års undervisning for en væsentlig dels vedkommende skal være repeterende, idet de vundne indsigter skal illustreres og uddybes i forbindelse med studiet af et bestemt historisk område.

Spørgsmålet er så, om de efterfølgende arbejdsopgaver i princippet opfylder kravene til undervisningen i enkelttimer i de to første semestre.

Det kan først konstateres, at studienævnets målformulering skelner mellem ”praktisk erfaring” og ”teoretisk indsigt”. Hvis dette forstås som en distinktion mellem det, vi i undervisningen har kaldt ”historikerens praksis” og ”tematiseringen heraf” (dvs. som en distinktion mellem besvarelsen af spørgsmål af typen: Hvad var x's motiv til at gøre Y? Og spørgsmål af typen: Hvordan er jeg nået til kundskab om, at a var x's motiv til at gøre y?), så svarer distinktionen til den måde, vi har opdelt kurset på i dobbelt- og enkelttimer hvor dobbelttimerne er blevet benyttet til praktiske øvelser over elementære kilde- og problemkomplekser fra forskellige tidsafsnit, og enkelttimerne til at tematisere denne praksis gennem en selvopmærksom analyse.

En sådan tematisering af den historiske praksis søger at identificere de erkendelseskonstituerende aktiviteter, hvorved historikeren når til kundskab om sine objekter. Der er altså tale om at afdække en performativt tilstedeværende struktur i den historiske erkendelse. Formålet med en sådan tematisering er at klarlægge de rekurrente eller overførbare aktiviteter i denne. Fra den praktisk arbejdende historikers perspektiv skulle dette bidrage til, at han eller hun bevidst kan overføre erfaringer fra et studiefelt til et andet og dermed bedre kan stille relevante og frugtbare spørgsmål om sine data samt begrunde sine svar. Set indenfor det nye metodekursus’ rammer gør denne mulighed også studienævnets krav om, at det andet år i væsentlig grad skal bruges til at illustrere de almene metodiske indsigter, som det første års undervisning har søgt formidlet, forståeligt. Dette er nemlig kun muligt under forudsætning af, at man kan abstrahere fra den indholdsmæssige side af den historiske erkendelse og samle opmærksomheden om de erkendelseskonstituerende aktiviteter, hvorved den opnås.

Tilbage er at overveje arbejdsopgavernes forhold til målformuleringens krav om, at der i kurset skal behandles væsentlige problemer indenfor ”kildekritik, historisk metode og teori”, og at disse discipliner skal placeres i ”en historiografisk og videnskabsfilosofisk problemsammenhæng”. Det første krav forstår jeg som en fordring om, at den historiske forskningsproces skal behandles i sin helhed. Hvad specielt termerne ”kildekritik”, ”metode” og ”teori” angår, vil såvel Erslevs som vor brug af dem blive bestemt i de efterfølgende papirer. I disse bliver omtalen af forskningsprocessens senere faser imidlertid kun yderst elementær. Her bliver en kraftig uddybning og videreførelse i 3. og 4. semester nødvendig hvis studienævnets krav skal opfyldes. Til gengæld vil dette også bedst kunne ske i forbindelse med et konkret områdestudium.

Kravene om at behandlingen af forskningsprocessen skal placeres i en videnskabsfilosofisk og historiografisk problemsammenhæng, tilgodeses af, at arbejdsopgaverne på et alment niveau er baseret på en forståelse af den menneskelige erkendelses struktur og er tænkt som en indføring i og videreudvikling af den skandinaviske metodetradition.

Som udgangspunkt for denne traditionsudviklende indføring i den skandinaviske metodetradition har vi benyttet Kr. Erslevs ”Historisk Teknik” fra 1911. Det var Erslev, der overførte den tyske kildekritiske skoles principper til Skandinavien i 1880'erne. 1892 udgav han sine ”Grundsætninger

for historisk Kildekritik", hvor han som den første herhjemme behandlede disse principper systematisk. Det var denne introduktion, som han i 1911 udgav i udvidet og stærkt omarbejdet form under navnet "Historisk Teknik". Denne lille bogs indhold betegner indbegrebet af, hvad der i almindelighed, men noget upræcist forstås ved "den klassiske kildekritik", og den har været anvendt i metodeundervisningen på Københavns Universitet til den dag i dag. Indtil for få år siden var den den eneste systematiske behandling, der anvendtes - omend ikke ukritisk naturligvis - og den senere skandinaviske metodetradition kan i vid udstrækning betragtes som en videreførelse af Erslevs principper.

Som eksponent for denne metodiske tradition i dens nutidige form har vi valgt Sivert Langholms bog "Historisk rekonstruktion og begrundelse" fra 1967. Den er kortfattet, klar og let tilgængelig, og den er i fuld overensstemmelse med Ottar Dahl i dennes noget større introduktion "Grunntrekk i historieforskningens metodelære", 1967 (1964). Mere end nogen anden har Dahl tegnet metodediskussionen i 1960'erne.

Til belysning af traditionens kontinuitet vil jeg citere Troels Dahlerups anmeldelse af Dahls bog i "Information" d. 9/2 1968. Som erklæret praktiker i historien og uddannet efter Erslevs principper har han læst Dahls bog:

"Man får da hurtigt det indtryk, at den traditionelt danske manglende interesse for [fagets teori] i ikke ringe grad kan skyldes, at vi siden Kristian Erslevs dage er blevet indoktrinerede i dennes - på basis af klassisk tysk historikerskole - skabte system, eller måske snarere dennes ret selvstændigt udformede praktiske undervisnings- og lærebogssystem, som til nu har domineret i nordisk historieforskning såvel som historieundervisning. Med betydelig lettelse konstaterer man da, at Ottar Dahl ikke blot bygger på de erslevske principper, men at han i sin problemdiskussion gang på gang helhjertet slutter sig til den erslevske skole."

Det er just denne tradition, vi har ønsket at indføre studenterne i og kritisere for derigennem at overskride dens begrænsninger, men således at dens værdifulde indsigter bevares omend i en anden erkendelsesteoretisk kontekst.

Litteratur

Mht. en egentlig filosofisk begrundelse for det her hævdede erkendelsesteoretiske og videnskabsfilosofiske standpunkt kan jeg henviser til Bernard J. F. Lonergans skrifter, alment: "Insight. A Study of Human Understanding", 1957, og mht. den historiske metode: "Method in Theology", 1972. Endvidere til den i forordet omtalte artikel af Bernard Eric Jensen i Historisk Tidsskrift, 1976.

Juli 1975/77

Karsten Thorborg

Ia ERSLEVS OPFATTELSE AF HISTORIKERENS FUNKTION OG
KILDEKRITIKKENS OPGAVE I FORSKNINGSPROCESSEN.
(Læs Erslev § 1-8 & 97-100).

Vi vil i denne time behandle Erslevs opdeling af forskningsprocessen i faser og specielt hans opfattelse af kildekritikkens opgave i denne. Desuden vil vi diskutere, om han forstod historikerens funktion i forskningsprocessen som konstruktiv eller som blot formidlende. Med andre ord: Vi vil undersøge og diskutere Erslevs tematisering af nogle centrale momenter i historikernes arbejdsproces. (Bemærk, at vi i overensstemmelse med den almindelige brug af ordet "kildekritik" bruger det mere omfattende, end Erslev gjorde det).

Erslev skelner i § 73 mellem en "ældre naiv Kildekritik" den "klare" Kildekritik", han selv udøver:

"Den ældre naive Fremgangsmaade gaar naturligt nok ofte igen hos Dilettanter i vore Dage, og en saadan har oplyst sin "historiske Methode" ved en meget træffende Sammenligning. Han henviser til det vel kendte Børnelegetøj, der fremkommer ved at man klæber et Billede paa en Træplade og saa skærer Pladen i mange Stykker; Barnets Opgave bliver da at lægge Stykkerne i den Orden, at Billedet træder frem. Her ser man klart, hvorledes Beretningerne om en Tildragelse opfattes som smaa Stumper af selve Virkeligheden."

I modsætning til en sådan naiv mosaikteori om den historiske erkendelse/virkelighed opfatter Erslev "kilderne" som grundlag for historikerens erkendelse af fortidens virkelighed, og han fordrer, at historikeren nøje undersøger dette erkendelsesgrundlag, og først derefter drager "Slutninger til Virkeligheden". Formålet hermed er at etablere de kendsgerninger på grundlag af hvilke historikeren kan danne sig en helhedsopfattelse af sit erkendelsesobjekt. Der sker altså hos Erslev en opdeling i forskningsprocessen: 1. historikeren skal fremdrage kilderne, 2. prøve dem, 3. etablere pålidelige kendsgerninger, 4. danne sig en helhedsopfattelse og 5. overveje dennes natur. (Jvf. § 8 & 97). Kun de første tre trin er behandlet i "Historisk Teknik" og udgør den specifikt historiske undersøgelse, i de sidste to trin behandles den egentlige videnskabelige erkendelse af fortiden.

I "Studier i historisk metode" nr. 7 s. 9 har Inge Skovgaard-Petersen imidlertid påpeget, at Erslev ganske vist tog afstand fra en naiv mosaikteori, men at hans eget standpunkt stadig forudsætter en mosaikopfattelse af den historiske erkendelse af fortidens virkelighed. Det er ikke mosaikteorien som sådan, han kritiserer, men tilvejebringelsen af de enkelte brikker, skriver hun.

I sin enkleste form betegner mosaikteorien en opfattelse af den historiske forskningsproces, hvor denne i det store hele identificeres med beretningskritikken. Denne kan være naiv, og det er dette Erslev kritiserer i § 73 - eller den kan være mere skarpsindig, det afgørende er, at historikeren kun accepterer som sandt, hvad han eller hun kan dokumentere ved hjælp af direkte kildeudsagn. Den erkendelse, vi kan opnå om fortiden, ligger så at sige skjult i "kilderne" og kan fremdrages af historikeren gennem den kildekritiske prøvelse. Historikeren ligesom "sigter" "kilderne" for sande udsagn, om fortidige forhold, og de således "udsondrede" sande informationer opfattes da, som var de "små Stumper af selve Virkeligheden".

Ud fra en sådan forudsætning er det indlysende, at kildekritikken får en meget afgørende plads i forskningsprocessen, ja nærmest identificeres med denne. For når alle "kilder" er tømt for informationer, har vi jo den viden om fortiden, som det er muligt at opnå. Og det er forståeligt, at kildekritikken kan opfattes som et slags filtreringsapparat. Vi vil kalde denne opfattelse kildepositivisme.

Så unuanceret er Erslevs opfattelse af forskningsprocessen langt fra. På to afgørende punkter overskrider han den: 1. ved at tildele historikeren en noget mere aktiv funktion i den såkaldte tekniske fase, og 2. ved at være opmærksom på, at historikerens helhedsopfattelse af sit erkendelsesobjekt ikke vokser frem af sig selv, og at kildekritikken derfor kun indtager en beskedent plads i forskningsprocessen.

Erslev har kaldt sin bog "Historisk Teknik" med undertitlen "Den historiske Undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier". Det er vigtigt at bemærke, at han ikke mener, at den specifikt historiske undersøgelse omfatter den historiske forskningsproces som helhed, men kun dennes indledende rent tekniske fase. Nødvendigheden af en sådan teknisk fase begrundes af, at historikeren ikke direkte kan observere fortidens mennesker og begivenheder, men må nøjes med at forestille sig dem på grundlag af, hvad han eller hun kan slutte sig til om dem på grundlag af deres efterladenskaber eller beretninger om dem, "kilderne". "Den historiske Undersøgelser Teknik --- er Teknikken ved middelbare Iagttagelser." (§ 98) Den historiske undersøgelse skal altså blot erstatte den umiddelbare observation, som andre videnskaber kan benytte og dermed – så vidt muligt – etablere et erkendelsesgrundlag for historikeren på linje med deres.

Spørgsmålet er nu: Hvilken funktion tillægger Erslev historikeren i denne fase af forskningsprocessen? Sammenlignet med den kildepositivistiske opfattelse - som vi har defineret den – bemærker vi, at historikeren ikke blot "udsondrer" troværdige udsagn i "kilderne", men at han eller hun tillige slutter fra disse såvel som direkte fra de historiske levninger som sådanne. Men selv om Erslev således tillægger historikeren en væsentlig større aktivitet, omtaler han kildekritikken som en ren værktøjsdisciplin. Han sammenligner den med de mange kunstige og vanskelige fremgangsmåder, som bakteriologen må benytte for overhovedet at kunne iagttage sine mikroorganismer (§ 97) eller med astronomens rektifikation (§ 40). Selve ordet "teknik" peger i samme subjektforstående retning, og det gør ordet "slutning" også. I streng forstand hører ordet hjemme i logikken. Man slutter (deducerer) konsekvenser af givne præmisser, dvs. fremdrager deres skjulte indhold - in casu "kildernes". At dette også implicerer generel erkendelse hos historikeren, er Erslev klar over (§ 94), men han går ikke nærmere ind på dette centrale spørgsmål. Tydeligvis ønsker Erslev at nærme kildekritikken til idealet om direkte subjektneutral observation mest muligt, og historikerens funktion skal derfor helst kun være formidlende i forhold til "kilderne".

Undersøger vi imidlertid, hvordan Erslev beskriver de konkrete operationer, som historikeren må foretage for at etablere sine kendsgerninger, vil man se, at han jævnligt betoner de meget betydelige krav, som disse forudsætter hos historikeren mht. viden og personlig erfaring. Generelt mener han, at de historiske slutninger hviler på historikerens nutidserfaring (§ 92). Historikeren kan ikke "nøjes med selve Kilderne; allevegne maa han medinddrage sin og sin Tids Viden og Videnskab." (§ 94). Herved gøres forskningsprocessen i sin helhed betinget af historikerens forudforståelse, hans "Menneskekundskab og Verdensforståelse" (§ 96). Også ved sin indsigt i § 6, at sondringen mellem levninger og beretninger ikke ligger i "kilderne", men beror på historikerens udnyttelse af disse, tildeler han historikeren en mere aktiv funktion end hans terminologi og videnskabssyn lader formode.

Men selv om Erslev altså faktisk tillægger historikeren en ganske aktiv funktion i denne "rent tekniske" fase af forskningsprocessen, så er det dog hovedsagen - og det der berettiger Inge Skovgaard-Petersens dom - at han sætter et *principielt skel* mellem den måde, hvorpå historikeren etablerer sine kendsgerninger, og den måde, hvorpå han/hun danner sig en helhedsopfattelse af sit erkendelsesobjekt. Vi benævner denne opfattelse kendsgerningspositivisme.

2. Erslev understreger altså meget stærkt, at den historiske teknik ikke i sig selv fører til forståelse af historikerens erkendelsesobjekt. Den betegner blot den indledende fase i realiseringen af dette mål, og dens opgave er at etablere de kendsgerninger, som en sådan forståelse må hvile på. "Den maa ikke forveksles med den Fremgangsmaade, (historikeren), maa følge for at bearbejde Fortiden videnskabeligt." (§ 97). En egentlig videnskabelig metode lærer så Erslev sig ikke istand til at

formulere, men det er klart, at han i "Historisk Teknik" opfatter forskningsproblematikken som todelt (evt. tredelt afhængigt af om "Historiens Methode" og "Historiens Theori" skal opfattes som to særskilte faser, eller om de skal forstås som to sider af den videnskabelige bearbejdelse af fortiden).

Det er en nødvendig konsekvens af det kendsgerningspositivistiske standpunkt, at syntese-dannelsen bliver et specielt problem. Hvis nemlig de etablerede kendsgerningers objektivitet begrundes med, at de blot er formidlede ved subjektneutrale fremgangsmåder fra kontrollerbare observationer, så forudsætter det en opfattelse af "objektivitet" der udelukker, at også syntesen af disse kan være objektiv i samme forstand.

"Objektivitet" forudsætter nemlig da, at erkendelsens kilde er observation, og at dennes korrekthed sikres ved intersubjektiv kontrol. Men syntesedannelsen kan ikke på samme måde blot formidles subjektneutralt med mindre man naivt tror, at den vokser frem af sig selv, efterhånden som kendsgerningerne etableres. For den historiske syntese - eller "teori", som de fleste metodeforfattere siger - må der indrømmes historikeren en mere konstruktiv funktion, for her er det åbenbart, at historikerens historiesyn spiller en væsentlig formativ rolle.

Dette principielle skel møder vi også hos Erslevs efterfølgere. Arup mente, at historikeren "digter" over kendsgerningerne, Skyum-Nielsen taler om et "kombinationsproblem", og Langholm skelner mellem "begrunnelse av elementære beskrivelser" og "begrunnelse av sammenfattende beskrivelser". I det første tilfælde ønsker historikeren "bare å begrunne relativt elementære utsagn, gjerne utsagn om enkeltfænomener og enkeltbegivenheter, direkte på basis af kilderne". I det andet tilfælde er der tale om "mer omfattende utsagn, som kan opfattes som sammenfatninger av de mer elementære, (dem) må han nå frem til på annet vis." (s. 60, jf. s. 54).

Med andre ord i erslevtraditionen er det et dogme, at kildekritikken har som opgave at etablere kendsgerninger, og at dette sker på en særegen måde. Disse kendsgerninger opfattes i traditionen som en slags byggesten for "teoridannelsen".

Meget markant udtrykkes dette kendsgerningspositivistiske standpunkt af Arup, der i lighed med Erslev i § 73 definerer det i modsætning til den kildepositivistiske opfattelse:

"Den ældre (skole) ... kan ikke komme bort fra, at historikeren som grundlag for sin opfattelse altid maa have et samtidigt eller dog primært kildested, hvor netop denne bestemt udtales; quod non est in actis, non est in mundo. (Hvad der ikke er i kilderne, er ikke i verden). Den nyere retning mener, at dette ikke er nødvendigt, fordi historikerens arbejde gaar ud paa af de samtidige eller dog primære kilder gennem kildekritik at udsondre sikre kendsgerninger, ud fra hvilke han skriver sin skildring og danner sig sin opfattelse af begivenheder og personer, uanset om denne hans opfattelse allerede er formet i ord i en eller anden af selve de samtidige eller dog primære kilder, hvilket altid vil bero paa en tilfældighed, eller ikke." (Skandia bd. III, 1930 s. 47 f.).

Litteratur

Inge Skovgaard-Petersen: "Kritik af den klassiske metodelære" i "Studier i historisk metode" nr.7, 1972. Jens Chr. Manniche: "Tysk-kritisk skole og fransk-kritisk skole. Et bidrag til studiet af historieteoretiske synspunkter i Danmark". H.T, bd. 75:1,1975. Göran B. Nilsson: "Om det fortfarende behovet av källkritik. Sv. H.T. 1973:2.

Ib KILDEBEGREB OG VIDENSKABSSYN.

(Læs Erslev § 61-96; Langholm s. 3-20 & 87-101).

Vi har diskuteret, hvilken funktion Erslev tillægger historikeren i forskningsprocessen. I Videnskabelighedens navn ønskede han at minimere denne funktion, idet han mente, at en konstruktiv indsats fra historikerens side i bedste fald kan føre til begrundede formodninger, ikke til videnskabelig sikker erkendelse. Men faktisk måtte han indrømme historikeren en ganske aktiv funktion bl.a. ved sin indsigt i, at historikerens kildeudnyttelse er en funktion af hans spørgsmål. Men nogen konsekvens for sit videnskabssyn af dette funktionelle kildebegreb drog han ikke. I den moderne metodedebat er det funktionelle kildebegreb nu almindelig anerkendt, og der er sket tilløb til at integrere det i et mere differentieret videnskabssyn ved at skelne mellem erkendelsens tilblivelse og dens begrundelse, men endnu er de fulde konsekvenser ikke blevet draget. At gøre dette indebærer et fuldstændigt brud med en empiristisk eller positivistisk videnskabsforståelse. (Dvs. et videnskabssyn, hvor erkendelse grundlæggende identificeres med observation).

Erslev har intet sted defineret begrebet "kilde", men det er klart, at han bruger ordet dels i betydningen "historisk levn", dels i betydningen "kilde til noget". Dvs. dels i en materiel og dels i en funktionel forstand. I den første betydning omtales "kilderne" som ting. De ligger i jorden eller opbevares i museer, arkiver eller biblioteker, og de skal eventuelt udgives, i den anden betydning forstås begrebet i relation til historikerens spørgsmål, og i § 6 insisterer Erslev på, at kildeudnyttelsesmåden afhænger af disse:

"Det er klart, at hver eneste Beretning tillige er en Lævning; hvad Sakse fortæller om de Danskes Bedrifter, er Beretninger, men selve hans værk er en Lævning fra Valdemarstiden. Hermed falder allerede Tvedelingen til Jorden, og tænker man Sagen ret igennem, viser det sig, at den hele Sondring egentlig ikke ligger i selve Kilderne; det er Historikeren, der snart bruger Kilden som Beretning, snart som Lævning."

Hvis dette er korrekt, er den historiske erkendelse afhængig af historikerens spørgsmål, og da disse afhænger af hans eller hendes interesse og problembevidsthed, kan opfattelsen af historikeren som blot formidler af "kildernes" indhold ikke opretholdes. Vi taler om et funktionelt kildebegreb og et subjektudviklende videnskabssyn.

Men selv om Erslev således skelnede mellem "kilderne" som levn og historikerens udnyttelse af disse som "kilder til noget", har han ikke i sin tematisering af forskningsprocessen draget den konsekvens, at så må historikerens spørgsmål og dermed hans/hendes problembevidsthed være erkendelseskonstituerende. Hans videnskabssyn er stadig baseret på en mosaikteori om den historiske erkendelse. I videnskabelighedens navn gælder det om at indskrænke historikerens rolle til kun at formidle "kildernes" skjulte indhold frem ved subjektneutrale fremgangsmåder: kritik, observation og deduktion.

Jr. f.eks. § 43:

„Det er klart, at i sidste Instans beror alle historiske Beretninger på umiddelbare Iagttagelser." Det er disse kildeprøvelsen skal udsondre, mens selve levningerne er tilgængelige for umiddelbar observation. Fra disse middelbare og umiddelbare observationer deduceres kendsgerninger. Kilden til erkendelse er altså observation og kun, hvad der direkte kan observeres, eller hvad der kan afledes af observation, accepteres som objektivt sandt. Objektivitet og subjektivitet opfattes som polære modsætninger, og det gælder derfor om at minimere historikerens funktion mest muligt. Vi taler om et materielt kildebegreb og om et subjektfor nægtende videnskabssyn.

Jeg har omtalt, at der i "Historisk Teknik" består en modsætning mellem en materiel og en funktionel kildeopfattelse. For nærmere at belyse denne modsætning, og for at vejlede jer i brugen af bogen, vil jeg gå lidt dybere i analysen af dette spørgsmål.

Erslev har struktureret bogen således:

I Kilderne

II Kildeprøvelsen

- a. Bestemmelse af Kildens Oprindelse
- b. Fortolkningen
- c. Vidneværdsættelsen

III Slutning til Virkeligheden

- a. Slutning til ydre Virkelighed.
- b. Slutning til Sjæleliv
- c. Kildekritikken udfyldt med Realkritik

Erslev kalder "Kilderne", "Kildeprøvelsen" og "Slutning til Virkeligheden" for tre hovedtrin (§ 8) og mener dermed, at der er tale om en ideel rækkefølge af de aktiviteter, historikeren må foretage for at drage korrekte slutninger om for tidens sociale virkelighed. Jeg siger udtrykkeligt "ideelle rækkefølge", for Erslev var ganske klar over, at der i den praktiske historiske forskning sker en stadig vekselvirkning mellem aktiviteterne på de forskellige trin.

De tre trin kan imidlertid også forstås som sideordnede problemstillinger i forhold til historikerens overordnede problembevidsthed:

Det første trin angår indsamlingen og afgrænsningen af de relevante data. Ideelt set er disse aktiviteter en funktion af historikerens overordnede problemstilling, dvs. et svar på spørgsmålet: Hvilke data er relevante for min givne problemstilling, og hvordan kan jeg finde frem til dem? – I praksis finder der en vekselvirkning sted mellem problemformulering og inddragelse af nye data.

Det andet trin angår en række problemstillinger, der her betragtes som afledede af historikerens egentlige mål. Det er spørgsmålene om "kildernes" identifikation, ægthed, tolkning og troværdighed. Når historikeren stiller disse spørgsmål, er det i denne sammenhæng ikke, fordi de interesserer ham eller hende i sig selv, men fordi deres besvarelse opfattes som en forudsætning for at kunne besvare de spørgsmål, han interesserer sig for.

Det tredje trin har en noget anden karakter. Her analyseres forskellige slutningstyper mht. deres erkendelsesgrundlag, -objekt og -sikkerhed. Levnings- og beretningslutninger til ydre virkelighed, levnings og beretningslutninger til sjæleliv, levnings- og beretningslutninger i forening og slutninger på grundlag af sammenhæng, lighed og nutidserfaring.

Jeg har her forsøgt at tolke Erslevs "Historisk Teknik" i overensstemmelse med den funktionelle kildeopfattelse. De tre trin betegner da tre problemkredse, hver især bestemt af deres forhold til historikerens problembevidsthed. Altså spørgsmålene om at finde og afgrænse datamaterialet, om hvilke hjælpespørgsmål historikeren bør stille for at udnytte dette til sit formål, og om hvordan han/hun kan udnytte det hertil.

Men selv tematiserede han forholdet mellem de tre trin således:

"Det gælder først at fremdrage Kilderne og gøre dem tilgængelige; ... Derefter maa Kilderne undergives en nøje Prøvelse, Kildekritikken. Endelig maa man klare sig, hvorledes man ud fra det saaledes prøvede Kildestof kan drage Slutninger om Virkeligheden." (§ 8).

Der er næppe tvivl om, at Erslev opfattede de tre trin som successive aktiviteter: Først indsamle kilder, derefter prøve dem og så slutte fra dem. Således blev Erslev i hvert fald forstået af sine elever blandt hvilke Erik Arup, der resolut afviste de indsigter hos Erslev, der peger i retning af et

brud med et materielt kildebegreb. Og selv har Erslev næppe heller indset, at spørgsmålene om identifikation, ægthed, tolkning og troværdighed, kort sagt det, han kaldte ”Kildeprøvelsen”, også er historiske problemstillinger, hvis løsning implicerer de fremgangsmåder, han beskrev i afsnittet om ”Slutning til Virkelighed”, eller at svarene også er teorier om social virkelighed. (At datere en given levning kan f.eks. ske ved levnings- eller beretnings slutninger eller begge dele i forening, og den således erkendte datering er en teori om social virkelighed). Men konsekvensen af denne indsigt er, at de problemer, som impliceres på det tredje trin også impliceres på det andet.

I afsnittet om slutning til virkelighed, altså trin tre, skelner Erslev mellem slutning til ydre virkelighed, slutning til sjæleliv og det mærkelige afsnit om ”Kildekritikken udfyldt med Realkritik”. Han skelner her mellem tre former for erkendelsesgrundlag: Slutninger fra ”kilder” qua levninger og slutninger fra ”kilder” qua beretninger og slutninger fra ”sammenhæng”, ”lighed” og ”nutidserfaring”. I denne sidste gruppe har han samlet, hvad man kunne kalde historikerens forhåndsviden som et særligt slutningsgrundlag ved siden af de historiske data. Han opfatter denne som et supplement til disse:

”Vi har fulgt, hvorledes han ud fra Kilderne søger at naa til at forestille sig, hvorledes Fortidens Mennesker har levet og handlet. Men Kildestoffet er saa mangelfuldt bevaret, Kilderne selv tillader ofte kun saa usikre Slutninger, at vi over alt søger Støtte ved andre Sluttemaader end den umiddelbare ud fra Kilderne.” (§ 80).

Her har Erslev ikke formået at redde trådene rigtigt ud fra hinanden. Når historikeren skal stille sine spørgsmål og som svar herpå formulere hypoteser om, hvordan noget *kan* have været, er hans personlige og medmenneskelige erfaring såvel som generelle erkendelse af afgørende betydning. I teoridannelsesfasen (the context of discovery) benytter historikeren bl.a. sig selv som kilde til at stille og besvare spørgsmål om fortiden. Men hvis historikeren skal nå ud over det blot tænkelige og fælde domme om, hvad der faktisk har været tilfældet, dvs. verificere sine hypoteser, må der tillige konkrete data til. (The context of verification). Til gengæld kan man intet slutte ud fra ”kilderne”, i vor sprogbrug ”data” alene. Disse må erkendes som noget, in casu historiske levninger (kildeidentifikationen). Først derefter kan man ved brug af sin almindelige viden i øvrigt drage slutninger. Sluttes vi f.eks. fra en frembringelse til den producerende handling, implicerer vi en teori om, at den ene forårsager den anden. I dette tilfælde benytter historikeren altså sin indholdsmæssige teorier om slutningsregler. Jfr. Erslevs udsagn i § 94:

”Theologer holder af at fortælle Historikeren, at naar han holder sig til sin egen Videnskab og sine historiske Kilder maa han stille sig neutral overfor Spørgsmaalet om Mirakler; hvor han nægter dem, bygger han paa Laanesætninger fra andre Videnskaber. Det er egentlig ganske rigtigt, men man skal blot tilføje, at ogsaa overfor alle andre Spørgsmaal kan Historikeren ikke nøjes med selv Kilderne; alle vegne maa han medinddrage sin og sin Tids Viden og Videnskab.”

Her har Erslev faktisk erkendt, at den historiske forskningsproces i sin helhed er subjektbetinget og historisk betinget, men nogen konsekvens for metodelæren har han som nævnt ikke draget af denne indsigt. Den stred mod hans videnskabssyn og forblev derfor en partiel indsigt.

I den moderne udgave af erslevtraditionen er denne subjektfornektende opfattelse af teoridannelsen i nogen grad forladt og det funktionelle kildebegreb almindelig anerkendt. Langholm formulerer dette sådan:

”Begrebet ”kilde” må defineres funktionselt: en historisk kilde er en levning fra fortiden som bruges til å begrunne svar på historiske spørgsmål. Det er altså problemstillingen som i utgangspunktet avgjør hva som

skal bli historiske kilder. På samme måte må en kildes kvalitet, f.eks. dens pålitelighet bestemmes funksjonelt. Der finnes i og for seg, i absolutt forstand, verken gode eller dårlige historiske kilder.” (s. 6).

Det er en viktig konsekvens Langholm her har draget af Erslevs indsigt: Det er historikerens spørgsmål, der afgør, hvad der er relevante kilder, hvordan disse udnyttes, og hvad de bruges til. Og da det er historikerens problembevidsthed og interesse, der afgør, hvilke spørgsmål, han stiller, får han en styrende funktion i forskningsprocessen som helhed. I den moderne udformning af erslevtraditionen er det hermed blevet fastslået, at den historiske erkendelse fremkommer som svar på historikerens spørgsmål, og at den kildekritiske fase ikke er uafhængig af forskningsprocessen iøvrigt. Det er i konsekvens heraf, at Langholm med rette gør opmærksom på, at termen ”kilde” er uheldig, for, som han skriver, ”av disse kilder springer intet av egen kraft.” (s. 5). Det funktionelle kildebegreb implicerer, at det er historikeren, der spørger, svarer og begrunder sine svar. ”Kilderne” - dvs. data - er blot bevismateriale for historikeren.

Hvad teoridannelsen angår, er historikerens aktive og konstruktive funktion således ved at blive anerkendt. ”Vi søger å rekonstruere en virkelighet som kan forklare kildene”, skriver Langholm s. 17, og dette sker ved - ideelt set - at opstille alle mulige hypoteser og dernæst søge at falsificere dem en efter en med det mål, at kun en hypotese, ”som stemmer med materialet og med vår øvrige kunnskap, og som i sin alminnelighet er rimelig”, bliver tilbage (s. 18).

Men dette har ikke ført til, at man har søgt at tematisere, hvordan man når frem til at opstille disse hypoteser. I stedet har man - uden iøvrigt at sige dette eksplicit - skelnet mellem erkendelsens tilblivelse og dens gyldighed og har alene interesseret sig for det sidste, dvs. for begrundelsesproblematikken. Hvordan vi finder frem til vore hypoteser opfattes som et psykologisk spørgsmål, som videnskabeligt set er irrelevant, for videnskaben angår kun erkendelsens gyldighed. Ved at skelne mellem erkendelsens tilblivelse og dens gyldighed bliver det efter denne opfattelse muligt på engang at indrømme, at den historiske erkendelse fremkommer som resultat af historikerens aktive og konstruktive indsats og alligevel fastholde Erslevs subjektforstående videnskabsideal. For selv om erkendelsen afhænger af, hvad historikeren spørger om, så gør svarernes gyldighed det ikke. Man kan spørge om hvad som helst, men det videnskabeligt set forpligtende ligger kun i, om man begrunder sine svar korrekt, - og det vil sige kan aflede dem af intersubjektiv kontrollerbar observation. Her er vi tilbage ved Erslevs empiristiske erkendelsesopfattelse, men nu i form af en begrundelsespositivisme.

”Begrunnelse består i avledning. Å begrunne et utsagn består i å avlede dette utsagn av andre allerede aksepterte utsagn. Dersom et utsagn ikke kan avledes av andre aksepterte utsagn, kan det ikke begrunnes. Før eller senere må imidlertid all avledning ende i utsagn som ikke er avledbare. De primære utsagn om de etiske, estetiske og intellektuelle verdier er slike uavledbare utsagn. De må - eventuelt - godtas som sanne uten begrunnelse.” (Langholm s. 89).

Da værdier ikke kan afledes (deduceres) af observation kan de altså - ifølge denne opfattelse - ikke begrundes, og følgen er, at de nyere metodeforfattere i erslevtraditionen har foretaget en opdeling en kognitiv og en normativ sfære, hvor den kognitive sfære angår alt, hvad der principielt kan afledes af observation.

”Det er ---- en selvindlysende sak; at ettersom all erkjennelse forutsetter et erkjennende subjekt, kommer det automatisk et moment av subjektivitet inn i all erkjennelse. Leseren vil med det samme se at dette faktum kan tenkes å få konsekvenser for erkjennelsens allmenngyldighet. Er det slik at erkjennelsen dermed blir gyldig bare for det erkjennende subjekt, eller vil det være mulig å nærme seg en intersubjektivt gyldig (dvs. allmenngyldig) erkjennelse, en erkjennelse som vil være gyldig for alle subjekter som søker erkjennelse om

vedkommende objekt? Spørgsmålet om muligheden av "objektivitet" i historieskrivningen er egentlig et spørgsmål om muligheden av intersubjektivitet (i betydningen intersubjektiv gyldighed)." (Langholm s. 88).

Bernard Eric Jensen har i sin endnu ikke trykte artikel analyseret dette stykke mht. dets forudsætninger og konsekvenser:

"En analyse af Langholms opfattelse viser for det første, at subjektivitet forstås som værende identisk med erkendelsens subjektbetingethed. Har man en sådan opfattelse, er det selvfølgelig meget konsistent, hvis frykten for subjektivism dukker op, når forskeren tildeles en meget aktiv rolle i forskningsprocessen. For det andet bliver subjektivitet og egentlig objektivitet (uden anførselstegn) forstået som polære begreber, dvs. således, at de gensidigt udelukker hinanden. Korrelatet er, at objektivitetsproblemet omdefineres til problemet om intersubjektivitet ("objektivitet"). For det tredje er det således, at Langholm nok accepterer ideen om, at al erkendelse er menneskelig erkendelse, men han gør det ud fra sådanne forudsætninger, at den bagvedliggende forestilling synes at være, at den ideelle erkendelsessituation ville være een uden erkendende subjekter. Selv om det efter min mening ikke konsekvent præger Langholms egen metodelære, får en sådan opfattelse meget let den metodes konsekvens, at metodelæren bliver orienteret imod opnåelsen af den menneskeligt set maksimale tilnærmelse til denne ideale erkendelsessituation. Korrelatet bliver nemt, at man udvikler en subjektforglemme eller -negerende metodelære."

Langholm synes altså, at anerkende, at teoridannelsen er subjektbetinget, og han er i lighed med Erslev opmærksom på, at den stiller store krav til historikerens viden, personlige erfaring og fantasi, men han har opgivet at undersøge denne side af forskningsprocessen særligt indgående. Efter vor opfattelse er en meget vigtig side af en metodelæres opgave dermed opgivet. For hvis historikerens spørgsmål er kendelseskonstituerende, så får historikeren kun svar på det han spørger om, og han spørger, som han har forstand til. Det må følgelig være en central opgave at undersøge, hvad det er hos historikeren, der sætter ham i stand til at stille frugtbare og relevante spørgsmål. Vi taler om spørgeproblematikken.

I stedet har Langholm altså koncentreret sig om, hvordan historikeren begrunder sine teorier. Han mener, at han/hun gør det ved at vise, at de kan afledes af intersubjektivt kontrollerbare observationer, idet kontrollen så vidt muligt skal eliminere det uomgængeligt subjektive ved al erkendelse. Men efter vor opfattelse begår han her den fejl ikke at have indset, at også dette at begrunde sine svar er subjektbetinget. Det er et svar på spørgsmålet: Er bevismaterialet tilstrækkeligt til, at jeg tør kalde denne hypotese for en teori. (Teori = verificeret hypotese). Vi taler om begrundelsesproblematikken.

Konsekvensen af dette er, at erkendelse i almindelighed og altså også den historiske erkendelse må opfattes som subjektbetinget. Historikeren må aktivt konstituere den historiske erkendelse. Den fortidige sociale virkelighed, som han eller hun i sin nutid søger kundskab om, har eksisteret og er uafhængig af hans erkendelse af den (erkendelsesrealisme), men for at opnå denne erkendelse, må han stille spørgsmål om den og finde og begrunde svar. Det må følgelig være en opgave for en historisk metodelære at undersøge, hvad der skal til, for at historikeren bedst muligt, kan stille spørgsmål, kan besvare disse spørgsmål, og kan bedømme om de er korrekte, dvs. om bevismaterialet er tilstrækkeligt.

Erkendelsesgrundlaget for en sådan undersøgelse må være den historiske praksis. I må gennem selvopmærksom analyse og ved analyse af andre historikers arbejder i jer selv identificere og udvikle de aktiviteter og normer, som er nødvendige for at drive kvalificeret historisk forskning. En

sådan metodelære kan altså ikke formuleres uafhængigt af historisk praksis. Vi taler om et subjektudviklende videnskabsideal.

Vi har formuleret *to forskellige videnskabssyn* overfor hinanden. I det ene opfattes egentlig objektiv sand erkendelse som uopnåelig, fordi det menneskelige element ikke fuldstændigt kan elimineres fra erkendelsen, og objektivitet defineres som det "man" kan enes om ved intersubjektiv kontrol baseret på observation. I det andet stilles spørgsmålet: Gennem hvilke kognitive (i vor terminologi: erkendelses) aktiviteter konstitueres erkendelsen, dvs. hvad er erkendelsens mulighedsbetingelser. Blandt de empiriske videnskaber indgår observation - eller rettere sansning – som en af disse mulighedsbetingelser, men der er flere: En anden nødvendig betingelse for at kunne erkende er at stille spørgsmål og finde svar og en tredje at dømme om svarenes rigtighed. Objektiv sand erkendelse må altså implicere alle disse aktiviteter.

For at afgøre, om man bør vælge i den ene eller den anden retning, må vi erkende, hvad erkendelse er. Og bemærk at dette spørgsmål ikke kan besvares ved observation, men netop fordrer en undersøgelse af erkendelsens – herunder selve undersøgelsens – mulighedsbetingelser. Problemet kan kun løses indenfor en erkendelsesteori, der formår at tænke sig selv med, dvs. indenfor et subjektudviklende videnskabssyn.

At fortsætte denne argumentation for det subjektudviklende videnskabssyn, som ligger til grund for disse papirer, ville føre for vidt.

Jeg har nævnt at observation (i vid forstand) er et nødvendigt element i empirisk forskning. Det vi observerer, kalder vi erkendelsens grundlag eller data. Det er data, vi stiller spørgsmål om, og det er data, vi benytter til at begrunde vore svar ved. Der er den afgørende forskel på data og kendsgerninger, at kendsgerninger er noget vi har erkendt, mens data blot er erkendelsesgrundlaget for denne erkendelse. Vi sanser data, stiller spørgsmål om dem, finder svar på disse spørgsmål og bedømmer deres korrekthed. Først da kan vi sige, at noget er en kendsgerning. Denne kan siden udgøre erkendelsesgrundlag for ny erkendelse, men nu er det ikke sansedata, men bevidsthedsdata.

Vi har hermed forladt erslevtraditionens opfattelse, at kendsgerninger etableres ved observation alene eller ved subjektneutral afledning fra observation, og at denne kendsgerningsetablering sker på en principielt anden måde end den historiske teoridannelse i øvrigt. Den historiske forskningsproces kan i sin helhed betegnes som teoridannelse. På det grundlag kan der ikke opretholdes et principielt skel hverken mellem kildekritik og teoridannelse eller mellem fortids- og nutidserkendelse. Det er nemlig ikke, fordi fortiden er forgangen, at vi må danne teorier om den, således som Erslev (§ 3) og Langholm (s. 4-5) mener, men fordi al empirisk erkendelse er teoridannelse om virkeligheden. Kildekritikken er altså ikke et surrogat for direkte observation af fortidslivet. Også nutidslivet må vi erkende ved at stille og besvare spørgsmål om data.

Men det udelukker ikke, at vi kan inddele forskningsprocessen i to faser: en der har til opgave at forstå erkendelsesgrundlaget, og en der har til opgave at forstå det egentlige erkendelsesobjekt. Det gælder generelt, altså også hvis historikeren baserer sin viden på andre historiske fremstillinger.

Men i den kildekritiske fase er opgaven at identificere noget som historiske levn og at forstå disse som sådanne, dvs. sætte dem i relation til den sociale virkelighed, som de er rester, produkter eller spor af. Resultatet er nogle teorier om (fortidig) social virkelighed.

Med disse som erkendelsesgrundlag (data) søger historikeren dernæst at præcisere og besvare sine videregående spørgsmål. Der er tale om distinkte, men indbyrdes afhængige forståelsesprocesser, idet den kildekritiske undersøgelse forudsætter en styrende problembevidsthed, mens denne på sin side udvikles under indtryk af den kildekritiske forståelse.

Der er hverken tale om kilde- eller kendsgerningspositivisme, for henholdsvis "kilderne" og "kendsgerningerne" betegner på hvert sit niveau blot erkendelsens grundlag - det historikeren stiller spørgsmål om, og det han eller hun finder og begrundet svar ved.

Litteratur

Et meget skarpt opgør med enhver form for mosaikteori kan I finde hos G. R. Collingwood: "The Idea of History", specielt i kapitlet "Historical Evidence". Han kalder en sådan opfattelse "scissors-and-paste history" (saks-og-lim historie). Om forholdet mellem historiske kendsgerninger og den historiske syntese og mellem data og kendsgerninger se Bernard J. F. Lonergan: "Method in Theology" s. 198-203. Se også E. H. Carr: "What is History?", navnlig kapitlet: "The Historian and his Facts". Om forskellen mellem et subjektforægtende og et subjektudviklende videnskabssyn kan jeg henvise til den omtalte artikel af Bernard Eric Jensen i H.T. 1976: "Et Bidrag til Revisionen af Metodolærens Grundlag".

Ic DISTINKTIONEN MELLEM LEVNINGS- OG BERETNINGSSLUTNINGER.

I kvindebladet "Hvad vi vil" stod i 1894 følgende nekrolog:

"Henriette Steen død. Kvindesagen har i Tirsdags mistet en af sine kækkeste Forkæmpere. Frøken Henriette Steen. Med sit medfødte Højsind og sin udviklede Retsfølelse var det hende næsten uforstaaeligt at frisdandede Mænd ikke arbejdede for Kvindens Ligestilling med Manden i det borgerlige Liv. Selv gik hun altid forrest i de yderste Rækker for Frihed og Retfærdighed. Det er dog ikke alene i Kvindesagen, Henriette Steen har indlagt sig stor Fortjeneste ved sin altid djærve og klare Optræden; men ogsaa Kommuneskolen skylder hende stor Tak, og ikke mindst de fattige Børn. Ogsaa her viste hendes varme Hjerte sig og hun har ikke mindst Del i, at den offentlige Mening saa ganske har vendt sig til Gunst for de fattige Friskolebørns Bespisning. Kvindens Stemmeret troede hun at være Midlet til Kvindens Frigørelse, og hun var selv Medlem af Kvindevalgretsforeningens Styrelse."

Forfatterinden, Johanne Meyer, udtaler sig her om Henriette Steens personlige egenskaber, hendes opfattelser, hendes placering i kvindebevægelsen, hendes betydning for opinionen mht. fattige friskolebørns bespisning og hendes medlemskab af kvindevalgretsforeningens styrelse. Som helhed betegner nekrologen på engang en karakteristik og en vurdering af Henriette Steens personlighed og virksomhed.

Vi kan interessere os for at besvare disse spørgsmål om Henriette Steen, og det indses da, at vi må tage stilling til Johanne Meyers troværdighed, hvis vi vil benytte nekrologen som erkendelsesgrundlag herfor. Selv den meddelelse, at H. Steen er død på dette tidspunkt, kan principielt være urigtig, selv om det næppe er sandsynligt. Vi kan også interessere os for J. Meyers opfattelse af Henriette Steen. Og her gælder noget lignende: Det er ikke sikkert, at hun har meddelt sin uforbeholdne mening. Også her må vi tage stilling til et troværdighedsspørgsmål. Hvis vi derimod drager slutninger ud fra den etablerede kendsgerning, at Johanne Meyer i 1894 skrev ovenstående nekrolog i "Hvad vi vil", at hun heri performativt søgte at formidle en bestemt opfattelse af H. Steen og derigennem af kvindesagen til sine læsere, og at hun hertil benyttede bestemte stilistiske virkemidler, så implicerer vi ikke nogen troværdighedsvurdering.

Ved beretningsudnyttelse impliceres troværdighedsspørgsmål, mens dette ikke er tilfældet ved levningsudnyttelse.

Jeg har tidligere været inde på, at både Erslev og Langholm opererer med et funktionelt kildebegreb, dvs. at man i metodisk forstand kun kan tale om "kilder" i betydningen "kilde til noget". Hvordan vi udnytter vort datamateriale afhænger af vore spørgsmål om det. Men de bruger ikke begreberne helt ens. Mens Erslev blot

skelner mellem to udnyttelsesmåder, har Langholm kombineret disse med en materiel klassifikation af "kilder" og "kildeellementer".

Denne tilføjelse til Erslevs rent funktionelle klassifikation af begreberne "levning" (=levningsudnyttelse) og "beretning" (= beretningsudnyttelse) er indført af Ottar Dahl og har vundet indpas i en række metode-lærebøger uden, at der eksplicit er gjort rede for forskellen. Der kan derfor være grund til at opklare, hvori denne består.

Langholm betegner alle potentielle historiske kilder som "levninger" (I). Som en delmængde heraf udskiller han de "kilder", som enten symboliserer eller formidler et meningsindhold, "talende kilder" (II). Og som en delmængde heraf udskiller han endelig sådanne "kilder", som gengiver, beskriver eller forklarer noget om stedfundne sagforhold, "beretninger" (III).

En beretning er altså en talende kilde og en levning, men en levning behøver ikke være en talende kilde endsige en beretning.

Når Langholm indenfor kategorien "talende kilder" (II) skal udskille underkategorien "beretninger" (III), tvinges han til at operere med "kildeellementer" af forskellig karakter. De specielt berettende kildeellementer er dem, der gengiver, beskriver eller forklarer noget om stedfundne sagforhold. For så vidt der er tale om sproglige "kilder", taler han for fortidsrettede kognitive kildeellementer. De talende, men ikke berettende kildeellementer (II) er dem, der er fremtidsrettede og/eller giver udtryk for påbud, opfordringer, ønsker, vilje, følelser eller vurderinger.

Dahl har opstillet det således i "Grunntrekk i historieforskningens metodelære" s. 40:

kildeellementer	fortidsrettede	fremtidsrettede
kognitive	berettende	forudsigende
normative	vurderende	grammatiske

Historikeren kan følgelig udnytte følgende typer af kildeellementer:

I	stumme
II	vurderende forudsigende grammatiske
III	berettende

Men der er kun to udnyttelsesmåder, levningsudnyttelse og beretningsudnyttelse - og det er Langholms og hans meningsfællers opfattelse, at alene i III muliggør beretningsudnyttelse, mens I, II og III alle muliggør levningssudnyttelse.

Ved levningsudnyttelse forstår Langholm slutning til kildens ophav. Dvs. slutning fra del til helhed og/eller fra resultat til baggrund.

Ved beretningsudnyttelse forstår han slutning til kildens emne (i betydningen "stedfundne sagforhold").

De to udnyttelsesmåder defineres altså efter det, der sluttes til. Da Langholm naturligvis ikke er i tvivl om, at normative og forudsigende udsagn kan være bevidst vildledende, tvinges han til at indføre et oprigtighedsspørgsmål ved sådanne udsagn (s. 51f.). Han skelner altså mellem "troværdighed" ved beretningsudnyttelse og "oprigtighed" ved visse former for levningsudnyttelse.

Det er Povl Bagges fortjeneste først at have påvist, at denne opfattelse adskiller sig fra Erslevs rent funktionelle distinktion mellem levnings- og beretningsudnyttelse. For Erslev var en beretnings slutning slet og ret en slutning som afhænger af et andet menneskes meddelelse om et eller andet, det være sig indre eller ydre virkelighed, dvs. en slutning, som implicerer et troværdighedsspørgsmål, mens en levningsslutning var en slutning, hvor "kilderne" udnyttes i deres egenskab af at have været en del af en fortidig virkelighed. Mens Langholm, Ottar Dahl, H. P. Clausen, Skyum-Nielsen m.fl. og reelt også Göran B. Nilsson definerer levnings- og beretningsudnyttelse efter, hvad der sluttes til, lader Erslev troværdighedsspørgsmålet være det afgørende kriterium.

Heri er vi enige med Erslev. Langholms opfattelse er i bedste fald unødvendigt kompliceret, men hertil kommer, at den er baseret på og begrundet med hans opfattelse af kognitivt/normativt som polære begreber. Som påvist af Povl Bagge er det imidlertid meget vanskeligt - om overhovedet muligt - at forestille sig et normativt udsagn, som ikke tillige har et kognitivt indhold. Prøv om det er muligt at adskille kognitive og normative kildeelementer fra hinanden i den citerede nekrolog. Det kan man ikke. I selve det forhold, at Henriette Steens død omtales, ligger en vurdering fra redaktionens side. Netop denne forening af karakteristik og vurdering gør det muligt at udnytte samme meddelelse som grundlag for kombination af levnings- og beretningsudnyttelse. (Jr. Ig).

Men Langholms distinktion mellem kognitivt og normativt hænger endvidere sammen med hans empiristiske erkendelsespræmis: At kun, hvad der kan afledes af observation, kan begrundes videnskabeligt. (Jr. Ib). Uden at gå nærmere ind på spørgsmålet, vil jeg her blot nævne, at i den udstrækning, som denne præmis er blevet problematiseret, er korrelateret med det skarpe skel mellem "det som er" og "det som bør være" også blevet det. Problemet angår spørgsmålet om, hvorvidt værdidomme blot er en følelsessag, eller om også disse hører ind under fornuftens sfære.

Litteratur

Se Povl Bagges anmeldelse af H. P. Clausens "Hvad er Historie?" H.T. 12. rk. II 1965 s. 149-54 og Bernard Eric Jensens anmeldelse af Skyum-Nielsen & Nørgart: "Film og Kildekritik", H.T. bd. 74, 1974, navnlig s. 375-78. Begge anmeldelser er af stor principiel betydning.

Om dispositionen af det følgende:

Efter disse indledende overvejelser vil vi gå over til mere konkret at tematisere kildekritikkens operationer. Først vil jeg omtale kildeidentifikationen. Her er det målet at identificere noget som historiske levn: Hvad er det? Og hvem har skabt det, hvor og hvornår? Så følger en omtale af levningsudnyttelse. Her er erkendelsesgrundlaget identificerede levn. Der skelnes mellem forskellige erkendelsesobjekter blandt hvilke slutning til performance. En særlig type heraf, slutning fra identificerede meningsbærende tegn til intenderet mening (tolkning), vil dog blive udskudt til næste semester, da tolkningsproblematikken er blevet meget stedmoderligt behandlet i den skandinaviske metodetraditions tematisering af den historiske forskningsproces. Dernæst vil jeg omtale beretningsudnyttelse og herunder opstille et generelt analyseskema til brug ved troværdighedsvurdering. Efter en omtale af levnings- og beretningsudnyttelse i forening vil jeg kort omtale handlingsudnyttelse, selv om vi dermed bevæger os udover kildekritikken. Her er erkendelsesgrundlaget jo nemlig erkendt performance og ikke længere historiske levn.

Id KILDEIDENTIFIKATIONEN.
(Erslev § 27-30, Langholm s. 30f & 45f)

Den funktionelle definition af begrebet "kilde" indebærer, som vi har set, at det er historikerens spørgsmål, som er afgørende for, hvad han eller hun i den konkrete forskning må anse for relevante data. Er interessefeltet givet, kan man begynde at overveje, hvor man kan finde dette såvel som dets art og omfang. Fra håndbogskurset vil I vide, at det kan stille store krav til historikerens viden og sporsans. I boganmeldelser og disputatsoppositioner findes hyppigt kritik af, at værkets forfatter har undladt at tage relevant datamateriale i betragtning - det være sig arkivalier eller historiske fremstillinger.

Inden vi forlader håndbogskurset, er det imidlertid værd at reflektere en smule over dettes indhold. Opgaven er her at finde frem til den relevante litteratur om et givet emne, men det er ikke meningen, at I skal lære en mængde bogtitler udenad. Derimod skal I stifte bekendtskab med forskellige håndbøger og deres brug, således at I på en systematisk måde kan orientere jer om

problemsituationen indenfor det pågældende studiefelt og finde frem til de relevante data i øvrigt. Når I har gennemgået kurset, skulle I gerne have udviklet en mere differentieret bevidsthed om litteratursøgning. Noget tilsvarende gælder dette kursus. I dette semester er hovedmålet at udvikle en differentieret bevidsthed om den klassiske kildekritiks operationer, og i denne time skal vi undersøge, hvordan vi på en systematisk måde kan stille spørgsmål om vore data med henblik på at identificere dem. Pointen er, at vi ved at stille et begrænset sæt af spørgsmål til forskellige data kan finde en uendelighed af forskellige svar.

Kildeidentifikationen kan bestemmes som svar på spørgsmålet: Hvad er det? En stenøkse, et voldsted, et traktatudkast osv. I en omtale af vikingeborgen Fyrkat skriver arkæologen Poul Kjærum:

”Den slags anlæg, og de mange, der aldrig har sat sig udpræget spor i terrænet, som hustomter, bopladser, agre og grave under flad mark, giver problemer, der kræver både sans for naturen og øjne, der er skærpede af viden og erfaring om, hvorledes oldtidsminder giver sig til kende i alle stadier af forfald. En afgrænset, lys plet i en mørk pløjemark kan være de sørgelige rester af en totalt udpløjet høj, opført af lyst undergrunds-materiale. --- Det må kunne ses, om en bakkehældning er naturlig, eller om dens bratte fald skyldes en terrassering, fremkommet ved pløjning, for det er ofte det eneste vidnesbyrd om fortidig agerdyrkning på stedet.” (Fortiden til revision, Kbh. 1959, s. 11f.).

De fleste mennesker vil sandsynligvis slet ikke bemærke en sådan lys plet endsige da hefte sig ved den. Bonden vil måske se den i relation til afgrøden, og det kan være grunden til, at han kommer til at undre sig over den. Den bryder med de forventninger, vi normalt har til en pløjemarks udseende og ensartethed. Generelt kan man sige, at vi møder vore omgivelser (og os selv) med visse forventninger, og det er når de skuffes, at vi studser. Om vi gør mere, afhænger af vor interesse i situationen og af vor forhåndsviden,

Er disse betingelser opfyldt studser vi: Hvad er det; eller: Mon det er en udpløjet gravhøj? I det sidste tilfælde har vi straks fået en indsigt, (en aha-oplevelse), i det første tilfælde får vi måske efter en kortere eller længere tids undren indsigten: Det kan være, at det er resterne af en gravhøj. Vi har dermed formuleret vor indsigt i et svar på spørgsmålet, i en hypotese. Men endnu mangler vi at afgøre, om hypotesen er korrekt. Vi må altså stille spørgsmålet: Er det sandt? På grundlag af vor forhåndsviden eller ved brug af håndbøger søger vi efter resterne af en gravsætning med bestemte karakteristika. Og på grundlag af en forståelse af resultaterne af denne undersøgelse fælder vi en dom om bevismaterialets tilstrækkelighed og ophøjer den evt. modificerede og nuancerede hypotese til at være en teori (= en verificeret hypotese) om vore data.

Bernard Lonergan skelner mellem fire forskellige niveauer i det erkendende subjekt:

“There is the empirical level on which we sense, perceive, imagine, feel, speak, move. There is the intellectual level on which we inquire, come to understand, express what we have understood, work out the presuppositions and implications of our expression. There is the rational level on which we reflect, marshal the evidence, pass judgement on the truth or falsity, certainty or probability of a statement. There is the responsible level on which we are concerned with ourselves, our operations, our goals, and so deliberate about possible courses of action evaluate them, decide, and carry out our decisions.” (Method in Theology s. 9).

I eksemplet med den lyse plet i pløjemarken modtog vi sanseindtryk og hæftede af en eller anden grund vor opmærksomhed ved dem (*empiriske niveau*). Vi undrede os over, hvorfor der var en sådan plet og stillede spørgsmålet: Hvad er det? Vi fik en indsigt, formulerede den i et hypotetisk

svar og overvejede, om det var rimeligt og, hvilke betingelser vi i givet fald måtte kræve opfyldt, hvis det skulle være korrekt, f. eks. at der måtte være rester af en gravsætning af en nærmere specificeret type. (*Intellektuelle niveau*). Vi stillede dernæst spørgsmålet: Er det sandt? Dvs. at vi overvejede om bevismaterialet var tilstrækkeligt. I det givne tilfælde måtte vi først grave på stedet, modtage sanseindtryk, undre os, spørge: Hvad er det? Og: Er det sandt? Og fælde dom herom. Men til slut kunne vi fælde en dom og formulere den i en teori om vore data. (*Det rationelle niveau*). Det sidste niveau har vi ikke været inde på, men det angår vore beslutninger. I og med at vi overhovedet har foretaget undersøgelsen, har vi imidlertid i det mindste impliceret en beslutning om, at det var umagen værd, og resultatet af undersøgelsen kan have konsekvenser for vore beslutninger og handlinger, så vist som viden indgår i grundlaget for disse. (*Ansvarlighedsniveauet*).

Bemærk, at drivkraften på alle fire niveauer er det erkendende subjekts undren og spørgen: Hvad er det? Er det sandt? Er det umagen værd? Hvad der på sin side betinger denne undren i de enkelte situationer er et spørgsmål af vidtrækkende betydning. Vi kan ikke gå videre ind på det her, men når man indenfor marxistisk teoridannelse taler om særlige proletariske erfaringsområder, og kvindebevægelsen interesserer sig for særlige kvindelige erfaringsområder, så kan vi forstå det således, at fælles sociale vilkår formodes at betinge fælles perspektiver at spørge ud fra. På samme måde kan et fagligt miljø skabe en fælles problemorientering hos dets medlemmer. Det var f. eks. en sådan fagligt udviklet problembevidsthed, der satte arkæologen i stand til at stille spørgsmålet til pletten i pløjemarken: Mon ikke det er en nedpløjet gravhøj fra stenalderen? Vi kalder socialiseringen til et sådant miljø skoling.

Vi bestemte kildeidentifikationen som svar på spørgsmålet: Hvad er det? Det forhold, at de historiske erkendelsesobjekter er kendetegnet ved at være lokaliseret mht. tid og sted indebærer, at en præcisering af dette spørgsmål medfører, at historikeren må kunne datere og tidsfæste sit datamateriale. Det er ikke tilstrækkeligt at besvare spørgsmålet: Hvad er det? Med: Det er en gravsætning. Vi må også besvare spørgsmålet: Hvornår er den fra? Da historikerens erkendelsesobjekt endvidere er den sociale virkelighed, må han/hun også kunne bestemme, hvem der har produceret det og hvorfor. Kildeidentifikationen implicerer altså en elementær ophavsbestemmelse.

På den ene side kan kildeidentifikationen bestemmes som svar på spørgsmålene: Hvad er det? Hvor stammer det fra? Hvornår stammer det fra? Og hvem har produceret det og hvorfor? Eller hvad er det en rest eller et spor af? På den anden side betegner den selv en første betingelse for, at datamaterialet kan udnyttes af historikeren. I denne første fase af forskningsprocessen er opgaven den at identificere nogle sansedata som historiske levn, og det er disse identificerede levn, der udgør erkendelsesgrundlag for historikerens spørgsmål og svar om den sociale virkelighed, hvoraf levnet er en rest, et spor eller et produkt. Jo mere præcist vi kan identificere levningen, des flere typer af historiske spørgsmål kan historikeren udnytte den som bevismateriale for sine svar til. Til gengæld er historikerens formål og intentionsdybde afgørende for, hvor præcist og i hvilke henseender, det er nødvendigt at identificere den.

Ved identifikationen kan vi skelne mellem sådanne levn, som indeholder en påstand om sin egen identitet og sådanne, som ikke gør det. I det første tilfælde giver "kilden" sig – om jeg så må sige – ud for at være noget. Hvis "kilden" er det, som den giver sig ud for at være, siger vi, at den er ægte. (Jf. Erslev § 27).

Men bemærk, at vi har valgt kun at knytte ægthedsspørgsmålet til "kilder" med påstand om deres egen identitet. Man taler jo også om "uægte antikviteter", og i § 29 synes Erslev også at knytte ægthedsspørgsmålet til disse. En efterligning af en antik vase kan f.eks. blive søgt solgt, som om det virkelig

var en antik vase, og en genstand eller et aktstykke kan senere være blevet anbragt i en kontekst, som gør den antagelse nærliggende, at den eller det virkelig skulle være samtidigt med denne. Men selv om der i disse tilfælde kan være tale om bevidste forsøg på at vildlede køber, politi eller historiker, så er det meddelelsen, der er forkert, ikke genstanden eller aktstykket selv. En ting kan ikke lyve. Kun hvis tingen bærer udsagn om sin egen identitet, kan den derfor siges "at give sig ud for at være noget". Noget andet er naturligvis, at køberens eller historikerens identifikation af tingen kan være forkert.

Det er således klart, at ægthedsspørgsmålet blot er et særtilfælde af troværdighedsproblematikken. Det kan defineres som spørgsmålet, om en "kildes" udsagn om dens egen identitet er troværdig eller ikke. Når vi overhovedet har valgt at udskille det som et særtilfælde, skyldes det dels, at det benyttes i den metodiske litteratur, dels at der faktisk - af indlysende grunde - findes mange uægte dokumenter, og at studiet heraf har givet anledning til en særdisciplin, diplomatikken.

Hvis "kilden" ingen selvrefererende udsagn bærer, eller hvis dette er utilstrækkeligt eller giver anledning til mistanke mht. dets troværdighed, må historikeren identificere den på anden vis.

En sådan mistanke kan skyldes, at kildeproducenten kan have haft en vinding ved at forfalske f.eks. et privilegiebrev, eller at der er spor af rettelser i det, eller at der synes at være et misforhold mellem materialet, hvorpå meddelelsen står og dennes indhold osv. Se Erslevs udmærkede eksempler. Derimod er der i almindelighed ikke grund til at gøre noget stort nummer ud af avisers datering o.l.

Erslev angiver 5 hovedformer for identifikationsgrundlag (§ 28):

- a. findested og fundforhold
- b. materiale og teknisk udførelse
- c. ved skriftlige "kilder": Sprog og stil lige til retskrivning - og kan vi tilføje: meningsindhold.
- d. "kildens" evt. slægtskabsforhold til andre "kilder", eller meddelelser i andre "kilder" om den
- e. sammenligning mellem "kildens" realoplysninger og hvad vi i øvrigt måtte vide om de personer eller fakta, der omtales i den.

Det er en udmærket huskeseddel, når vi skal besvare spørgsmålene om et erkendt levns tid, sted og ophavsmand.

Bemærk, at besvarelsen af disse spørgsmål kan bero på sammenligning, indplacering i en konkret fundmæssig eller begivenhedsmæssig kontekst, meddelelser på eller om den pågældende ting m.v. Det kan ske ved levnings- og beretningsudnyttelse. Under alle omstændigheder inddrages historikerens forudforståelse, og vi må stille spørgsmålet: Hvilken forudforståelse må han eller hun have eller tilegne sig for at kunne identificere et givet historisk levn korrekt?

En praktisk vejledning kan findes i en række hjælpediscipliner, f.eks. diplomatik, kronologi, ikonografi, heraldik, kartografi, stednavneforskning, numismatik, sfragistik, palæografi, epigrafik. (Erslev § 25).

Det er værd at notere, at kildeidentifikationen, som den her er behandlet, består af to faser. Ved spørgsmålet: Hvad er det? er erkendelsesgrundlaget perciperede sansedata. Vi identificerer f. eks. en given sten som en stenøkse. Ved spørgsmålene om tid, sted og ophavsmand er det dette erkendte levn, vi søger kundskab om. Allerede her er der altså sket et skifte fra sansedata til bevidsthedsdata.

Ie **LEVNINGSUDNYTTELSE**
(Erslev § 61-6b, Langholm s. 46-53).

Ved levningsudnyttelse udnyttes datamaterialet i dets egenskab af at være en del eller produkt af social virkelighed. - Her er erkendelsens grundlag identificerede historiske levn, dvs. erkendte

størrelser og erkendelsens sikkerhed beror ikke på troværdigheden af andre menneskers meddelelser, men direkte på historikerens mulighed for og evne og vilje til at sætte sine data i forbindelse med sit erkendelsesobjekt.

Vi analyserede i sidste time vore egne kognitive (= erkendelseskonstituerende) aktiviteter under arbejdet med at erkende og yderligere identificere en lys plet i en pløjemark som rester af en stenaldergravsætning. Ved at se ud over marken modtog vi nogle sanseindtryk, og af en eller anden grund hæftede vi opmærksomheden ved den lyse plet. Vi undrede os: Det kan vist ikke være et naturligt fænomen (negativ komparativ indsigt), og vi spurgte: Hvad er det? På grund af vor forhåndsviden fik vi en indsigt: Måske er det en nedpløjet kæmpehøj? Hvis vor forhåndsviden er utilstrækkelig, og hvis vi alvorligt ønsker at løse problemet, kan vi gå til faglitteraturen om kæmpehøje. Hvilke typer af gravhøje skelnes der mellem, og hvilke indikatorer skal vi søge efter for at identificere vore perciperede sansedata som rester af en gravsætning af en nærmere specificeret type? Derefter undersøgte vi selve højen, vurderede bevismaterialets tilstrækkelighed og fældede en dom: Det er en stenaldergravsætning af enkelthøjtypen m.v. Dermed havde barnet fået navn, men vi ønskede yderligere at identificere højen. Vore forventninger var nu omstruktureret og specificeret i spørgsmål om, hvilken periode af stenalderen er den nærmere bestemt fra? Igen slår vi op i bøgerne, specificerer vore forventninger og foretager styret heraf konkrete undersøgelser. Under denne proces - vi vil kalde den en selvkorrigerende læreproces - var erkendelsesgrundlaget sansedata og erkendelsesobjektet at forstå disse som en intelligibel (= erkendbar) helhed. Erkendelsens sikkerhed afhang dels af vor - ved vor forhåndsviden formidlede - iagttagelsesevne, dels af vor almindelige viden om stenalderens gravsætninger og om almenmenneskelige forhold m.v. Jf. Langholm s. 58:

”I grundlaget for de historiske rekonstruktioner inngår kilder, annen historisk kunnskap, kunnskap fra andre vitenskaper, allmenfornuftige forutsætninger om menneskelig atferd, samt logiske og kausale forutsætninger.”

Når den lyse plet således er identificeret som en nærmere bestemt type stenaldergravsætning, kan historikeren udnytte denne kendsgerning som data (erkendelsesgrundlag) for ny erkendelse. Vi kan prøve at rekonstruere højens indretning, den eller de dødes placering, påklædning og rekvisitter m.v. (*slutning fra rest til helhed*), og vi kan prøve at forstå, hvordan og hvorfor højen er blevet til, dvs. slutte til den producerende handling (*slutning til performance*). Ligesom før stiller disse slutninger krav til historikerens generelle og specifikke viden. Men her er erkendelsesgrundlaget et identificeret historisk levn. Vi kan i disse tilfælde tale om levningsslutninger.

Vi kan også undersøge, om den nu identificerede gravsætning er typisk i forhold til andre ligeledes identificerede gravsætninger fra samme kultur (*komparativ dom*). Og vi kan undersøge den geografiske fordeling af denne særlige type af gravsætninger med henblik på at afdække et intelligibelt mønster i deres distribution. De kan f.eks. tænkes at være lokaliseret i bestemte omgivelser (på høje, ved vand e.l.) i et nærmere afgrænset geografisk område. Vi kan endvidere interessere os for fordelingen af forskellige typer af identificerede fundgenstande fra denne type af gravsætninger.

I disse tilfælde kan vi i mere vid forstand tale om levningsudnyttelse, da erkendelsesgrundlaget stadig er identificerede levn.

Det er vigtigt, at I bemærker og forstår, hvordan historikeren skifter data - frem og tilbage - under forskningsprocessen. I erkendelsen heraf har I brudt med det materielle kildebegreb. Man kan ikke

direkte observere, at noget er en gravhøj, men man kan erkende det, og fra denne erkendelse kan man opnå ny erkendelse.

Der er endnu en vigtig pointe, der er værd at mærke sig. Hvis vi når til erkendelse af et intelligibelt mønster i fordelingen af gravsætninger fra oldtiden, er der ikke tale om nogen rekonstruktion af nogen samtidig erkendelse, men om en opdagelse. Stenaldermenneskene har ikke stillet spørgsmål om distributionen af forskellige gravsætninger og om forskellige typer af gravsætninger, og de har følgelig heller ikke erkendt noget mønster i dem. Vi kan altså overskride fortidens menneskers egen forståelse. Når datamaterialet som her er rent arkæologisk, er problemet snarere det omvendte: I hvilken udstrækning og hvordan kan vi overhovedet nå til forståelse af fjerne kulturers selv- og omverdensforståelse?

De eksempler vi har valgt har været arkæologiske, men man kan naturligvis også udnytte meddelende "kilder" i deres egenskab af at være et produkt af social virkelighed, dvs. som grundlag for levningsudnyttelse. Som Erslev har udtrykt det:

"Hvad Sakse fortæller om de Danskes Bedrifter, er Beretninger, men selve hans Værk er en Lævning fra Valdemarstiden."

Forudsat en korrekt identifikation af de bevarede fragmenter kan vi drage slutninger fra papiret/pergamentet, sproget, blækket osv., men man kan også udnytte teksten som sådan som grundlag for levningsudnyttelse. Vi kan således identificere tegnene på papiret som udtryk og forstå forfatterens intenderede mening (meningstolkning). Erkendelsesgrundlaget er her identificerede tegn og vi slutter til en mental performance: Ved "performance" forstår vi skabende aktivitet. Har vi f.eks. identificeret en given sten som en økse, kan vi forstå denne som produkt af en skabende aktivitet, fysisk og bevidsthedsmæssig, dvs. slutte fra et identificeret produkt til den producerende handling. På samme måde kan vi fra Saxofragmenterne slutte til dels en skrivende, dels en mental aktivitet. I alle tilfældene slutter vi fra en identifikation til performance.

Vi vil senere behandle den interpretative forståelse mere udførligt i afsnittet Fortolkningsproblematikken", selv om den egentlig hører hjemme her.

If **BERETNINGSUDNYTTELSE.**
Erslev § 36-60, Langholm s. 29-44 & 51f).

Ved levningsudnyttelsen var historikeren helt og holdent henvist til sin egen mulighed for og evne til at sætte datamaterialet i forbindelse med det aspekt ved den sociale virkelighed, han eller hun søgte viden om.

Ved beretningsudnyttelse kan historikeren støtte sig til, men er også afhængig af et andet menneskes erkendelse af og meddelelse om forhold af betydning for hans problemstilling. - Det være sig af krønikeskriveren, lovtekstforfatteren, deltageren i ministermødet, den politiske kommentator eller historiske fagfælle. I alle tilfælde må historikeren - efter at have identificeret og forstået meddelelsen - tage stilling til spørgsmålet: Er denne meddelelse troværdig i den henseende, han vil benytte den?

I de fleste situationer går vi uden videre ud fra, at vi kan stole på andre menneskers meddelelser. Hverken i dagligdagen eller som historikere ville vi komme ret langt, hvis vi systematisk skulle undersøge enhver meddelelser troværdighed, før vi fæstede lid til den. Der skal være en særlig grund til det, før vi stiller spørgsmålet med vægt. - Ofte lader vi det blot stå hen.

Men også når vi har brug for at fælde en dom, lader vi den i en lang række tilfælde bero på en andens meddelelse om det, vi søger viden om, fordi vi stoler på meddelerens autoritet i det

pågældende spørgsmål. - Som når vi følger lægens råd, stoler på at den tekst vi læser er korrekt gengivet eller accepterer en fagfælles større indsigt på et givet felt.

Men når historikeren taler om at udnytte "kilderne" som beretninger, tænker han i almindelighed på de tilfælde, hvor hans dom i en mere absolut forstand er afhængig af en anden persons erkendelse af og meddelelse om hans objekt. Nemlig sådanne tilfælde, hvor meddelelsen har haft data til sin rådighed, som historikeren ikke har adgang til. Dvs. at meddelelsens indhold ikke er fuldt ud kontrollerbart.

Det generelle kriterium for, om vi udnytter datamaterialet som beretning eller ikke, er imidlertid, at vor erkendelse faktisk implicerer en troværdighedsvurdering af en meddelelse, som kan være sand eller falsk. For så vidt kan der også være tale om at udnytte ens egen erindring eller egne optegnelser som beretninger. Under alle omstændigheder er erkendelsesgrundlaget ved beretningsudnyttelsen kildeproducentens meddelelse (eller egen erindring) om vort erkendelsesobjekt.

Vi vil i timen diskutere følgende eksempel:

Dagbogsnotat af Krieger 23/3 1877:

"Pio og Gelef forsvinde idag til Amerika. --- Det siges, at Politiet har skaffet dem Rejsepenge (Ruben - Burmeister-Wain) , Pio 20.000, G. 10.000 Kr."

Hvilke forhold må vi tage i betragtning, når vi skal tage stilling til meddelelsens troværdighed? Er det muligt at overføre disse betragtninger til en troværdighedsvurdering af andre meddelelser?

Kan vi afdække og formulere et generelt analyseskema i den historiske praksis mht. troværdighedsvurdering?

Prøv at overveje disse spørgsmål inden timen.

Såfremt Kriegers meddelelser har betydning for vort emne, vil vi først forsøge, om de lader sig kontrollere. Vi opfatter dem altså som arbejdshypoteser, der skal testes ved jævnførelse med andet datamateriale. I første omgang vil det nok være rimeligt at gå til andre historikers eventuelle vurdering og brug af dem. Her vil man også kunne blive henvist til andet relevant datamateriale fra samtiden. Vi benytter Kriegers meddelelse som en arbejdshypotese og stiller spørgsmålet: Hvis hans meddelelser er korrekte, hvor skulle vi så forvente, at de omtalte handlinger har sat sig spor? Vi kan gå til aviserne, emigrationsprotokoller, politijournaler, indberetninger til politiinspektøren, regnskaber, de impliceredes erindringer eller breve o.l. Vi vil imidlertid ikke gå nærmere ind på de problemer en sådan jævnføring af forskellige meddelelser indebærer på dette sted.

Ofte lader en sådan kontrol sig slet ikke gennemføre. Politiet og de nævnte firmaer har sikkert haft gode grunde til ikke at lade deres eventuelle aktioner fremgå af deres arkiver. Selv om vi andre steder kan finde støtte for, at Pio og Geleff rejste for penge, de fik fra politiet, så har man, så vidt jeg ved, ikke andre kilder til, hvorfra pengene stammede end netop Kriegers optegnelse.

Spørgsmålet er så, om vi om tør fæste lid til den?

Før vi tager stilling hertil, må vi spørge: Hvor havde Krieger sin viden fra? Dvs. hvad var hans erkendelsesgrundlag? Dernæst: Var han en kompetent "iagttagere"? Dvs. havde han den fornødne forhåndsviden til at forstå sine kilder, stillede han intelligente spørgsmål, og vurderede han sine svar rationelt? Endvidere: Har han udtrykt sin erkendelse uforbeholdent? Dvs. hvordan er forholdet mellem hans erkendelse og hans meddelelse om den? Endelig: På hvilken måde er denne meddelelse overleveret til os? Dvs. hvilket forhold er der mellem hans oprindelige meddelelse og den tekst, vi har liggende for os?

Vi kan af disse spørgsmål afdække et generelt analyseskema. Jeg begynder bagfra med meddelelsen, som den er overleveret til os:

- a. meddelelsen, som den foreligger (historikerens data ved beretningsudnyttelse)
- b. kildeproducentens originale meddelelse
- c. kildeproducentens erkendelse på formuleringstidspunktet
- d. kildeproducentens erkendelsesgrundlag

ad. a. Hvordan er meddelelsen overleveret til os, er den fuldstændig og i original? Hvis ikke må vi spørge: Hvordan forholder fragmentet/kopien sig til den originale meddelelse?

ad. b. Har meddeleren ønsket og/eller kunnet - af indre eller ydre årsager - at formulere sin erkendelse? Hvorfor har han eller hun givet denne meddelelse? Hvem er den henvendt til og gennem hvilket medium? (Jf. senere, hvor vi vil komme ind på pragmatisk analyse under behandlingen af den interpretative forståelse).

ad. c. Spørgsmål om kildeproducentens spørgsmål, indsigter, hensigter og holdning som erkender. Hans indholdsmæssige teorier.

ad. d. Hvilke data eller typer af data har stået til kildeproducentens rådighed? (Sansedata, informationer, erindring om tidligere opfattelser m.v.). I hvilken udstrækning er disse data også tilgængelige for os? Skal vi vurdere troværdigheden af Kriegers meddelelser, må vi imidlertid også tage stilling til, om vi overhovedet mener, at hans påstand er sandsynlig i forhold til vor viden i øvrigt. Hvordan blev sådanne beslutninger truffet i datiden? Var det en sag politiet kunne afgøre uden regeringens bemyndigelse? Og i benægtende fald: Hvorfor nævner Krieger som justitsminister ikke regeringen? osv. osv.

I troværdighedsvurderingen indgår altså på den ene side en bedømmelse af Kriegers mulige informationer, hans kyndighed som bedømmer og hans vilje til og mulighed for at formulere sin erkendelse uforbeholdent og på den anden side en vurdering af meddelelsen ud fra vor viden om tiden i øvrigt såvel som anden viden: Det er klart, at vore svar på den sidste type spørgsmål i praksis indgår i vor vurdering af kildeproducenten som bedømmer eller som meddeler.

Prøv til næste gang at placere Erslevs og Langholms begreber: Førstehåndsberetning, andenhåndsberetning, primær kilde, sekundær kilde, og tendens i det opstillede analyseskema.

Vi vil nu prøve at sætte Erslevs og Langholms analysebegreber i relation til vort generelle analyseskema:

Førstehåndsberetning: Både Erslev og Langholm definerer en førstehåndsberetning som en beretning, hvor kildeproducenten selv har observeret det, han eller hun beretter om. Det angår analyseskemaets punkt d: Kildeproducentens erkendelsesgrundlag. Det består her af sansedata eller erindringen om, hvordan kildeproducenten selv har opfattet disse.

Ved en "samtidig førstehåndsberetning" er dette krav skærpet til, at beretningen skal være forfattet samtidigt med den beskrevne begivenhed eller umiddelbart efter.

Andenhåndsberetning: Erslev og Langholm forstår herved en beretning, som gengiver oplysninger, som ophavsmanden har fra andre. Dvs. en meddelelse, hvor kildeproducentens erkendelsesgrundlag er andres meddelelser. To meddelelser er indbyrdes afhængige i den udstrækning den ene bygger på den anden og/eller i den udstrækning begge bygger et fælles forlæg. Afhængigheden kan være direkte eller indirekte og være indholdsmæssig og/eller formel. Bemærk den af Erslev opstillede

erfaringsætning: "at to af hinanden uafhængige Vidner ikke vil opfatte og gengive en Tildragelse ganske overensstemmende, naar Tildragelsen ikke er overmaade usammensat eller Fremstillingen benytter visse staaende Formler." (§ 37).

Også dette begreb angår punkt d i skemaet.

Primær beretning: Hermed forstås Erslev og Langholm den eller de oprindeligt bevarede (og kendte) beretninger i en afhængighedsrække. Dvs. enten selve førstehåndsberetningen eller, hvis denne er gået tabt, de mest oprindelige gengivelser, vi kender.

Sekundær beretning: De afledede beretninger i samme afhængighedsrække. Denne distinktion angår altså forholdet mellem punkt b og a i analyseskemaet.

Tendens: Erslev taler om kildeproducentens følelsesforhold til emnet, for så vidt det mærker hans gengivelse, ubevidst eller bevidst (§ 44), og Langholm taler om forvrængning af sandheden i en bestemt retning (s. 108). Begrebet angår altså hos begge forfattere både kildeproducentens evne til at erkende korrekt og hans eller hendes vilje til og mulighed for at gengive sin erkendelse uforbeholdent. I analyseskemaet angår "tendens" altså dels forholdet mellem c og d og dels mellem b og c.

Langholm har systematiseret spørgsmålene ved troværdighedsvurdering således: (s. 104)

- 1) Beretningens nærhet til emnet i tid, rom, vitne- og avhengighetsforhold
- 2) Opphavsmannens evne og vilje til å oppfatte, huske og gengi korrekt
- 3) Graden av kontroll fra andre vitner
- 4) Graden av samsvar med andre beretninger
- 5) Rimeligheten i det som berettes

(1) angår kildeproducentens erkendelsesgrundlag. (2) & (3) angår begge forholdet mellem kildeproducentens erkendelse og hans erkendelsesgrundlag & forholdet mellem hans meddelelse og hans erkendelse. I (2) set ud fra kildeproducentens kyndighed og interesse i situationen og i (3) set ud fra den sociale kontrol, han mente sig underlagt. (4) & (5) angår historikerens mulighed for at øve henholdsvis ydre og indre kontrol. Ud fra vor opfattelse af den menneskelige erkendelses konstituerende aktiviteter (d & c) og af vilkårene for denne erkendelses formidling (b & a) har vi forsøgt at afdække et generelt analyseskema til brug for troværdighedsvurdering af meddelelser. Princippet har været, at vi har analyseret vor egen praksis (performance) ved troværdighedsvurdering af en given meddelelse (Kriegers). Formålet med denne analyse har været at identificere nogle spørgsmål, som bør stilles i alle lignende tilfælde. Moralen er, at vi gennem en selvopmærksom analyse har søgt at afdække en generel og dermed *overførbar spørgestructur*, som kan udnyttes til at forbedre vor praksis. (Ligesom en digter ved at studere metrik kan gennemskueliggøre sin praksis med henblik på at forbedre den).

Dernæst har vi på engang *bevaret og transformeret* den klassiske kildekritiks indsigter. Dvs., at vi har bevaret indsigterne, men givet dem et noget andet meningsindhold ved at "oversætte" dem til en ny erkendelsesteoretisk kontekst. F.eks. betegner "tendens" ikke længere en afvigelse fra en observerbar "virkelighed", for virkeligheden kan ikke observeres, men må erkendes. Vi er derimod enige i, at en meddelelse kan være forvrænget i en bestemt retning i en fremstilling, men hermed mener vi, at der er sket en systematisk undertrykkelse af bestemte typer af relevante spørgsmål eller indsigter og en ensidig fremhævelse af andre, bevidst eller ubevidst. Vi er også enige i, at en fremstilling ikke bliver mere sand af at blive skrevet af, men vi mener noget andet med "sand" end

Erslev og Langholm. Empirisk erkendelse implicerer jo ikke blot observation, men også intelligent forståelse og rationel dom om denne forståelses korrekthed.

Med denne transformation af den klassiske kildekritiks centrale indsigter til vort analyseskema og dettes erkendelsesteoretiske kontekst, har vi draget konsekvensen af det funktionelle kildebegreb. Således transformeret kan vi også bevare Langholms ovenfor citerede analyseskema, ligesom vi har bevaret den klassiske kildekritiks distinktion mellem levnings- og beretningsudnyttelse, men har givet den et noget andet meningsindhold.

Også her er en morale: selv om vores tematisering af den historiske erkendelses konstituering er radikalt forskellig fra Erslevs og Langholms, så kan vi alligevel lære af dem.

Ig KOMBINATIONER AF LEVNINGS- OG BERETNINGSUDNYTTELSE.
(Erslev §75, §77, Langholm s. 28).

Vi har talt om levnings- og beretningsudnyttelse hver for sig, men i praksis anvendes de to udnyttelsesmåder selvfølgelig vekselvis og i forening.

Det er indlysende, at muligheden for at sammenholde en meddelelse med rester af den sociale virkelighed, den omhandler, væsentligt forøger udnyttelsesmulighederne. Det er det politiet gør, når det sammenholder øjenvidneberetninger med bremsespor o.l., og det historikerne gør, når de f.eks. sammenholder antikke beretningers oplysninger med arkæologiske fund. Har vi beretningen, søger vi den kontrolleret med andre data, gerne rester af den sociale virkelighed. Har vi omvendt disse, søger vi beretninger, som kan støtte tolkningen.

Vi har tidligere været inde på tilfælde, hvor en og samme "kilde" udnyttes både som beretning og som levning. En identifikation af et historisk levn kan bero på en meddelelse - evt. på eller i det selv - om dets identitet, f.eks. et firmamærke eller en datering og underskrift på et brev. I så fald vil sikkerheden af de levningsslutninger vi i øvrigt kan drage afhænge af en forudgående beretnings-slutning. Omvendt kan de beretningsslutninger, vi drager fra en meddelelse, afhænge af, om vi forinden har kunnet identificere f.eks. håndskriften, dvs. af en forudgående levningsslutning. (Jf. Id).

Men samspillet mellem levnings- og beretningsudnyttelserne kan være endnu mere intimt. Tænk f.eks. på Georg Brandes erindringer. Brandes har her skildret sit liv, således som han kort efter århundredeskiftet ønskede det opfattet af offentligheden. Der er på engang tale om en beretning og om et forsøg på at gøre en livstolkning gældende. - Pointen er, at dette at meddele noget også er en handling, "performance". Det er samspillet mellem udnyttelsen af "kilden" anskuet som meddelelse om et emne og anskuet som resultat af kildeproducentens performance, jeg vil gøre opmærksom på. For i denne *samskuen* findes nøglen til en vigtig side af det, historikere kalder "kritisk sans". Vi kan forsøge at forstå Brandes som historisk skikkelse på grundlag af hans erindringer, dels ved at udnytte dem som meddelelse om ham og dels ved at undersøge den måde han omtaler sig selv og sin omverden på: F.eks. hvilke sider af sin personlighed og virksomhed har han ønsket at fremhæve? Hvad definerer han sig i forhold til? Hvordan vurderer han institutioner og personer? Vi undersøger, om beretningen er tendentiøs og tager dette i betragtning, når vi skal vurdere troværdigheden af hans meddelelser, og omvendt søger vi at kontrollere disse og drager fra resultatet heraf slutninger til hans intenderede mening.

På samme måde var vi under diskussionen af Johanne Meyers nekrolog over Henriette Steen inde på, at vi dels kunne anskue den som en meddelelse om Henriette Steens personlighed, virksomhed og betydning og dels som resultatet af Johanne Meyers bestræbelse for at gøre en politisk opfattelse gældende.

Prøv at samskue disse betragtningsmåder.

Ih HANDLINGSUDNYTTEISE

En central del af de slutninger, vi har omtalt ved behandlingen af levnings- og beretningsudnyttelsesmåderne, har været slutninger, hvor erkendelsesgrundlaget var et identificeret handlingsresultat og erkendelsesobjektet en skabende aktivitet, en performance, handling. Fra stenøksen sluttede vi til en formende aktivitet eller en intention, og fra brevet sluttede vi til en skrivende aktivitet eller en intenderet mening. Vi vil tale om handlingsudnyttelse, hvor erkendelsesgrundlaget er en sådan erkendt performance eller handling.

Bemærk at en sådan performance altså kan være erkendt ved hjælp af såvel levnings- og beretningsudnyttelse som af disse i forening. Det var ved at samskue Brandes' erindringer betragtet som meddelelse og som resultat af kildeproducentens performance, at vi blev i stand til at erkende denne.

Bemærk også at slutninger fra performance ikke implicerer nogen troværdighedsdom, dvs. at handlingsudnyttelse svarer til levningsudnyttelse eller er en form for levningsudnyttelse. Det er et terminologisk spørgsmål, om man vil sige det ene eller det andet. Det afgørende er, at I skelner mellem, om erkendelsesgrundlaget er sansedata, et identificeret handlingsresultat eller en erkendt performance/handling.

Det ville føre langt ud over kildekritikkens rammer at forsøge at differentiere mellem forskellige typer af erkendelsesobjekter ved handlingsudnyttelse, men det er vigtigt at mærke sig, at I for at forstå en given meddelelse som en handling kommer til at stille spørgsmål som: Hvad vil x opnå med at give denne meddelelse? Og på grundlag af svaret herpå spørges: Hvad betyder det for min problemstilling, at x i denne situation og på denne måde har meddelt y? I stedet for spørgsmålet: Er det sandt, hvad x meddeler?

Collingwood karakteriserer videnskabelig historieforskning ved, at den stiller den første type spørgsmål, mens den ældre historieforskning identificerede kritik med troværdighedskritik. I denne erkendelse ligger det *horisontskifte*, som vi også har arbejdet med, nemlig mellem en kopiopfattelse af den historiske erkendelse (scissors-and-paste-history) og en spørgsmål-svaropfattelse. Eller mellem et subjektfor nægtende og et subjektudviklende videnskabssyn. Det betyder naturligvis ikke, at vi afviser troværdighedskritikken, men vi forstår også denne som konstitueret af spørgsmål og svar, og vi giver den en mere beskedne plads i forskningsprocessen.

Dette at udnytte en "kilde" som resultat af menneskelig handlen kalder Langholm at udnytte "dens performative aspekt". Dette gælder generelt, men specielt omtaler han de dokumentariske "kilder". (s. 38). F.eks. love, forordninger, traktater, testamenter, privilegiebreve. Det karakteristiske for disse er, at de er udstyret med visse formalia, som skal garantere deres ægthed og gyldighed. Forudsat en korrekt identifikation og forståelse, kan vi på grundlag af disse slutte, at bestemte retsbindende handlinger har fundet sted, men selv er de selvfølgelig ikke handlinger. Erslevs udtryk for dem "næsten ligesom skriftfæstede Handlinger" (§ 66) er derfor uheldigt, og det samme gælder parentesens i Langholms definition i sætningen: "Å udnytte en kildes performative aspekt vil si å udnytte det faktum at kilden er (resultatet av) en handling av opphavsmannen." (s. 107). En "kilde" kan ikke være en handling, men vi kan erkende, at en handling har fundet sted på grundlag af "kilder" (= datamateriale), og vi kan naturligvis udnytte den kendsgerning, at et givet dokument har været udstedt under en høj grad af ydre kontrol i samtiden og af autoritative myndigheder.